Turkish Studies
Social Sciences

Volume 13/26, Fall 2018, p. 563-579
DOI: 10.7827/TurkishStudies.14676
ISSN: 1308-2140
Skopje/MACEDONIA-Ankara/TURKEY

INTERNATIONAL BALKAN UNIVERSITY
EXCELLENCE FOR THE FUTURE
IBU.EDU.MK

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info/Makale Bilgisi

Received/Geliş: *Aralık 2018* ***Accepted/Kabul:*** *Aralık 2018*

Referees/Hakemler: *Prof. Dr. Serhat ZAMAN - Doç. Dr. Bayram ÇETİN - Dr. Öğr. Üyesi Handan ARSLAN*

This article was checked by iThenticate.

ERGANİ İLÇESİNDE KÖYLERİN HÂKİM EKONOMİK FAALİYETE GÖRE DAĞILIŞI*

*Esen DURMUŞ** - Ali YİĞİT****

ÖZET

Ergani ilçesinde köylerin hâkim ekonomik faaliyetlerine göre dağılışını ele almayı amaçlayan bu çalışmada yükselti ve morfolojiye bağlı olarak köylerde yürütülen ekonomik fonksiyonların gösterdiği değişimler ele alınmıştır. Ergani ilçesi Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri arasında bir geçiş özelliğine sahiptir. Dolayısıyla her anlamda fiziki coğrafya koşullarındaki çeşitlilik beşeri ve ekonomik coğrafyayı da şekillendirmiştir. Farklı jeomorfolojik ünitelerde kurulan köylerde farklı yaşam tarzları ortaya çıkmaktadır. Aynı morfolojik ünitede kurulan köylerde benzer ekonomik özellikler görülmektedir. Ergani Güneydoğu Toroslar yöresi, Diyarbakır Havzası ve Karacadağ yöresine ait özellikleri taşımaktadır. Üç ayrı yörenin hâkim ekonomik özelliklerini taşıyan Ergani'de, Güneydoğu Toroslar yöresine dâhil kırsal yerleşmelerde meyve üretimi (özellikle bağcılık) ve kıl keçisi yetiştiriciliği yapılmaktadır. Orta kesimlerde Diyarbakır havzasına dâhil yerleşmelerde kuru tarım, sulu tarım ve koyun yetiştiriciliği yapılmaktadır. Güneyde ise Karacadağ platosunda küçükbaş hayvan yetiştiriciliği yanında kuru tarım ve çeltik tarımı önemlidir. Yükseltiye bağlı olarak, köy yerleşmelerinin yapısı, şekli, dokusu, büyüklüğü ve hâkim ekonomik faaliyet de değişmektedir. Ergani'deki köyler; bitkisel üretim yapan köyler, sebze ve meyve üreten köyler ve hayvancılık yapan köyler olarak sınıflandırılmıştır. Ergani'de yerleşmelerin toplu, dağınık ve seyrek dokulu olmalarında birinci derecede topografya, su kaynaklarına yakınlık, ekonomik aktiviteler ve sosyal açıdan güvenlik ortamının büyük önemi vardır. Genellikle eğimli alanlarda kurulan köyler dağınık dokulu, ova ve plato üzerinde yer alan

* Bu Çalışma 2009 yılında yapılan "Ergani İlçesinin Coğrafyası" adlı doktora çalışmasından üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Sosyal Bilgiler Öğretmenliği, E-posta: esendurmus@firat.edu.tr

*** Doç. Dr. Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, E-posta: aliyigit@uludag.edu.tr

yerleşmeler toplu yerleşme karakteri göstermektedir. Su kaynaklarına yakınlık, Ergani gibi yarı kurak iklim özelliklerinin görüldüğü yerlerde yerleşmelerin sık ve toplu olmasına yol açmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ergani, arazi kullanımı, hâkim ekonomik faaliyet, yerleşme

DISTRIBUTION OF VILLAGES ACCORDING TO THE DOMINANT ECONOMIC ACTIVITY IN ERGANI DISTRICT

ABSTRACT

In this study, which aims to address the distribution of villages according to dominant economic activities of Ergani District, changes in the economic functions of the villages due to the elevation and morphology are discussed. Ergani district has a transition feature between the East and Southeast Anatolia regions. Therefore, the diversity of physical geography conditions has shaped the human and economic geography as well. While different lifestyles arise in the villages established in different geomorphological units, similar economic characteristics are observed in the villages established in the same morphological unit. Ergani has the characteristics of Southeastern Taurus region, Diyarbakır Basin and Karacadağ region in terms of regional geography. In Ergani, which carries the prevailing economic characteristics of three different regions, fruit production and hair goat breeding are carried out in rural settlements located in the southeastern Taurus region. Dryland farming, irrigated agriculture and sheep farming in the Diyarbakır basin in the central regions, and sheep farming and dryland farming in the Karacadağ plateau in the south, and paddy farming in the settlements on the plateau are the main economic activities of the villages. Depending on the elevation, the structure, shape, texture, size, and dominant economic activity of the village settlements also vary. Topography, closeness to water resources, economic activities, and social security have great importance in the settlement in Ergani to be collective, scattered and sparsely textured. Generally, while the villages established in sloping areas are scattered textures, settlements located on the plain and plateau show a collective settlement character. The proximity to water resources has led to frequent and collective settlements in places like Ergani where semi-arid climate is observed. Also, while social disorders including blood feuds and terrorism cause scattered and fragmented settlements, they bring them closer to each other for security reasons.

STRUCTURED ABSTRACT

All spaces on the earth that have been settled on have been organized according to their functions. The settlement is the organization and distribution of the residential space (Tümertekin and Özgüç 2015: 361). The village is a settlement center whose economic functions are largely based on agriculture and animal breeding and the population is small compared to the provincial cities and towns. Although there are

some villages where forestry, mining, fishing and hunting are at the forefront according to the natural environment in which they were established, these activities are also classified as the same as they are primary production, that is ”raw material production” such as agriculture and animal breeding. In this respect, the concept of village from past to present signifies “the relatively small settlement centers inhabited by people who produce mostly raw materials, and the unit formed by the land required to perform the activities in question” (Gümüşçü, 2007). The villages that form the basis of rural settlements are that generally supply the raw materials (agriculture and animal breeding) in Turkey. The village settlements established throughout the history exhibited a dynamic structure; depending on the proximity of the units, locations, transportation systems, and distance, from which they were established, they developed and prospered in some places, disappeared in some other places and were displaced in some others. This change, which occurred due to the effects of natural, historical and social factors, did not result in the villages losing importance in any period. It is possible to classify or typify the villages in Turkey with different perspectives such as population, shape-form, position and function (Taş, 2016: 293-297). It is also possible to classify the villages in terms of their functions. The main function for villages is the rural production. This classification will, therefore, be based on the prevailing economic activity in the villages. In this respect, İzbırak divided the villages in Turkey according to main source of income into 9 groups as cultivators, gardeners, animal breeders and foresters, artisan-farmers, crafts-farmers, workers and farmers, agrarian-gardeners-shoppers and fishing villages (İzbırak, 1984).

Primary economic activities such as agriculture, animal breeding and forestry are among the priority functions of the village settlements. However, the economic problems of today prevent the complete realization of these activities in the village settlements. The village settlements outside certain locations lost their population due to migration and turned into settlements, which mostly provided population to the cities (Tunçdilek, 1978). This situation is much more clearly observed especially in the permanent village settlements and mountainous areas away from cities. In our country, the villages which have high levels of elevation and have previously had a large population constantly emigrate due to insufficient living conditions and face the danger of extinction. The villages established in the vicinity of the busy transportation routes and near the city centers grow and develop faster than the ones established in other areas. Even if the factors such as the fact that rural production does not provide sufficient income and the employment opportunities in the cities become more attractive comparatively slow down the emptying of the villages in this situation, these villages will still lose population in the long term (Karabağ and Şahin, 2011). Considering the Southeastern Anatolia region, which includes Ergani district in this respect, the increase in irrigated agricultural areas within the scope of the GAP project and the establishment of industrial facilities based on agricultural production due to diversity in the product design decreased migration from the region and the population within the region was replaced. While the villages established in the plain floor in the Ergani district have more population, the villages established in high plateau and mountainous areas continue to lose their population continuously.

When we classify the villages in Ergani according to the types of dominant economic activity, we see the characteristics of three different regions in the region. The high plateau areas in the north have had a lot of populations in the past. Especially in the periods when the animal breeding economy was dominant, the high plateaus, which were the survival areas of a large population, have the lowest population density today. Fundamental economic activity is animal breeding. The permanent population has decreased considerably. Permanent settlements have been replaced by temporary settlements such as mountain houses and hovels. With the decrease in the use of forests, the number of sheep and goats has also decreased.

This caused the evacuation of village and sub-village settlements for security reasons which began in the 1980s and in 1990s, the contraction of economic activities, and the population to abandon the high plateau areas and eventually migrate. The most accurate viable application for these villages whose population is on the decrease is to encourage the villagers to breeding livestock. It is because the population that knows this culture well has the infrastructure to adopt this new style of animal breeding. The mining region has almost lost its economic activities based on fruit growing and especially hair goat breeding due to negative reasons mentioned above. However, animal breeding is at the foreground in 15 villages in this area.

The dominant type of economic activity in 58 settlements in Ergani and Bereketli depressions in the central part is plant production. Wheat is the most sown agricultural product. In addition to dry farming, viniculture cultivation and industrial crops have also developed. The better income of these villages has caused their population to increase. In particular, the sale of grapes and cotton generates a lot of revenue. Vegetable and fruit production also increase in the areas where irrigation is done in the basin floors and down the valleys.

Sheep and goat breeding, on the other hand, is common on the Karacadağ basalt plateau located in the southern part thanks to the presence of large meadows. In recent years, the overemphasized animal breeding projects supported by the State and the Europe have developed. Dry farming is also important in these areas but not as economical as animal breeding. As it is well-known, these areas have been used as winter quarters since the Ottoman period. The large meadows owned have been transformed into fields of meadow, settlement and agricultural activities with the expansion of crop activities and the settlements on these areas that started as a result of migration after 1950s. Therefore, the meadow areas used by the nomadic tribes as winter quarters has decreased.

Keywords: Ergani, landuse, dominant economic activity, settlement.

1.GİRİŞ

Yeryüzünde yerleşilmiş mekânın tümü fonksiyonlarına göre örgütlenmiştir. Yerleşme de konut mekânının örgütlenmesi ve dağılışıdır (Tümertekin ve Özgüç 2015: 361). Köy, ekonomik fonksiyonları büyük ölçüde tarım ile hayvancılığa dayanan ve nüfusları şehir ve kasabalara göre az olan yerleşme

merkezidir. Kurulduğu doğal ortama göre bazen ormancılık, madencilik, balıkçılık ve avcılığın ön plana geçtiği köyler varsa da; bu faaliyetler de tarım ve hayvancılık gibi birincil üretim yani "hammadde üretimi" olduğundan aynı sınıflamaya girmektedirler. Bu yönüyle geçmişten günümüze köy kavramı, "geçimlerini, çoğunlukla hammadde üreterek sağlayan insanların yaşadığı nispeten küçük yerleşme merkezleri ile adı geçen faaliyetlerin yapılması için gerekli arazinin oluşturduğu ünite" anlamına gelmektedir (Gümüşçü, 2007). Kırsal yerleşmelerin temelini oluşturan köyler, genel olarak Türkiye'de hammadde (tarım ve hayvancılık gibi) temininin sağlandığı yerleşmelerdir. Tarih boyunca kurulan köy yerleşmeleri, dinamik bir yapı göstermiş; kurulduğu ünitelere, konumlarına, ulaşım sistemlerine yakınlık ve uzaklığa bağlı olarak bazı yerlerde gelişip büyümüş, bazı yerlerde yok olmuş, bazı yerlerde ise yer değiştirmiştir. Doğal, tarihi ve sosyal faktörlerin etkisiyle ortaya çıkan bu değişim, köylerin hiçbir dönemde önem kaybetmesiyle sonuçlanmamıştır. Türkiye'de köyleri; nüfus, şekil-biçim, konum ve fonksiyon gibi farklı bakış açılarıyla sınıflandırmak ya da tiplendirmek mümkündür (Taş, 2016: 293-297). Köyleri sahip oldukları fonksiyonları açısından da sınıflandırmak mümkündür. Köyler için temel fonksiyon, kırsal üretimdir. Dolayısıyla bu sınıflandırma, köylerdeki hâkim ekonomik faaliyete dayalı olacaktır. Bu açıdan İzbırak, Türkiye'deki köyleri, asıl geçim kaynağına göre ekinci, bahçeci, hayvancı, ormancı, zanaatçı-tarımcı, el sanatları-tarımcı, işçi-tarımcı, tarımcı-bahçeci-alışverişçi ve balıkçı köyler olarak 9 gruba ayırmıştır (İzbırak, 1984).

Kırsal alanlarda kalkınma, yaşayan insan topluluklarının toplumsal, ekonomik ve kültürel açıdan hayat tarzını değiştirecek şekilde olmalıdır. Kırsal kalkınma, bu alanlarda yaşayan insanların üretim, gelir ve refah düzeylerinin geliştirilmesini, insan-toprak ilişkilerindeki dengesizliklerin giderilmesini, kentsel alanlarda var olan fiziksel ve toplumsal alt yapının kırsal alanda da yaratılmasını, tarımsal ürünlerin daha iyi değerlendirilmesini amaçlayan çok yönlü süreçleri, etkinlikleri ve örgütlenmeleri anlatmaktadır (Geray, 1999). Türkiye'de kırsal mekân planlanmasının yetersiz olması sonucunda köylerde değişim yavaş ilerlemektedir. Bu durum, Türkiye'nin sosyal ve ekonomik açıdan büyümesinin önünde bir engeldir. Türkiye gibi ekonomisi birincil üretime dayalı ülkelerde köyler hem sosyal hem de ekonomik açıdan ciddi sorunlarla karşı karşıyadır. Bunun sonucunda da kırsal kesim sürekli nüfus kaybetmekte ve kırsal alanlar boşalmaktadır. Böylelikle kırsal üretim ülke ihtiyaçlarını karşılayamamaktadır.

Köylerde kalkınmanın sağlanabilmesi için öncelikle kırsal yerleşmelerin diğer yerleşmelerden bağımsız düşünülmemesi gerekir. Bunun yanı sıra kırsal üretim yöntemlerinde modernleşmenin sağlanması ve bölgeler arası eşitsizliklerin de giderilmesi yönünde planlamalar yapılmalıdır (Geray, 1975). Bölgeler arası eşitsizlik, pek çok kalkınma planının amaçları arasında olmasına rağmen bu eşitsizlik en azından kırsal mekânda giderilmelidir. Böylece kırsal alanların nüfus kaybetmesinin önüne geçilecektir.

Tarım, hayvancılık, ormancılık gibi temel (primer) ekonomik faaliyetler, köy yerleşmelerinin öncelikli fonksiyonlarındandır. Fakat günümüzdeki ekonomik problemler köy yerleşmelerinde, söz konusu faaliyetlerin tam anlamıyla yapılmasının önüne geçmektedir. Belirli lokasyonlar dışındaki köy yerleşmeleri, göç yoluyla sürekli nüfus kaybetmiş ve büyük ölçüde kentlere nüfus sağlayan yerleşmelere dönüşmüşlerdir (Tunçdilek, 1978). Özellikle dağlık alanlarda ve şehirlerin uzağındaki daimi köy yerleşmelerinde bu durum daha net bir şekilde gözlenmektedir. Ülkemizde yükseltinin fazla olduğu kesimlerde yer alan ve daha önce büyük miktarda nüfus barındıran köyler, geçim şartlarının yetersizliği sonucunda sürekli göç vermekte ve yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadırlar. İşlek ulaşım güzergâhları kenarlarında ve şehir merkezlerine yakın yerlerde kurulan köyler diğer alanlarda kurulanlara göre daha hızlı büyüyüp gelişmektedir. Kırsal üretimin yeterli düzeyde gelir sağlamaması, şehirlerdeki iş olanaklarının daha cazip hâle gelmesi gibi unsurlar bu durumdaki köylerin boşalmasını bir ölçüde yavaşlatsa da uzun vadede bu köyler yine de nüfus kaybedecektir (Karabağ ve Şahin, 2011). Ergani ilçesinin dâhil olduğu Güneydoğu Anadolu bölgesi bu açıdan düşünüldüğünde GAP projesi kapsamında sulu tarım alanlarının artması ve ürün desenindeki çeşitlilikten dolayı tarımsal üretime

dayalı sanayi tesislerinin kurulması bölge dışına olan göçü azaltırken nüfus bölge içinde yer değiştirmiştir. Ergani ilçesinde ova tabanlarında kurulan köyler daha fazla nüfus barındırırken yüksek plato ve dağlık sahalarda kurulan köyler sürekli nüfus kaybetmektedir.

1.1.Araştırma Alanının Yeri ve Sınırları

Ergani, Doğu Anadolu ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni birbirinden ayıran sınırın hemen kuzeyinde yer alır. Kuzeyinde Maden Dağları ve Maden çayının sularını topladığı Kralkızı Baraj Gölü, güneyinde Karacadağ volkanik kütlesi, batısında Karababa ve Hazartaş dağları ile Fırat havzasına dâhil Şeyhan çayı, doğusunda İncebel ve Abdülaziz Dağları uzanmaktadır. İdari açıdan ise, doğusunda Eğil ve Dicle, güneydoğusunda Diyarbakır'ın merkez ilçelerinden Kayapınar, Yenişehir ve Sur, güneybatısında Siverek (Şanlıurfa), kuzeyinde ise Elazığ'a bağlı Maden ve Alacakaya ilçeleri yer alır (Şekil 1).

Yerleşmelerin kuruluşu, gelişip gelişememesi, mekânı kullanma şekli, yerleşim tipi ve tarzı ile yerleşmelerin dağılışı üzerinde genellikle baskın olarak fiziki coğrafya şartları etkilidir. Tunçdilek'in (1967; 27) belirttiği gibi doğa ile insan arasındaki karşılıklı ilişkiyi ortaya koymadan yerleşmeye ait problemlerin oluşumu ve çözümü hakkında kesin sonuçlara ulaşamayız. İnsanların bir arada yaşama arzusu veya buna yönelik eylemleri doğal çevre koşulları tarafından engellenmekte veya desteklenmektedir. Yerleşim birimleri üzerinde doğal çevre faktörlerinin etkisini istisnai durumlar hariç tüm kırsal yerleşim birimlerinde görmek mümkündür. Köyün kuruluş yerinde doğal çevre faktörleri (jeoloji, jeomorfoloji, topografya, hidrografya, toprak şartları veya iklim) etkili olabilmektedir. Yerleşim birimlerinin yükseltisi, iklimi, eğim derecesi, o yerin daimi veya geçici yerleşim yeri olarak kullanılmasında etkilidir. Meskenlerin yapı tarzında iklim, bakı, litoloji ve morfolojik yapının önemi son derece yüksektir. Ayrıca yerleşim yerinin dolaylı olarak ömrünü belirleyen ve nüfus hareketlerinin oluşmasına sebep olan iktisadi faaliyetin şekli, süresi ve verimi üzerinde doğal çevre faktörleri mutlak etkilidir.

Ergani ilçesinde farklı jeomorfolojik üniteler üzerinde kurulan benzer veya farklı özellikler gösteren yerleşme şekilleri yer almaktadır. Araştırma sahasının kuzeyinde, Güneydoğu Toroslara dâhil Maden Dağlık kütlesi üzerinde yer alan plato sahaları ve Maden Çayının oluşturduğu vadiler yerleşmelerin kümelendiği alanlardır. Bu dağlık kütlenin güneyinde, Ergani-Bereketli ovaları ile Karacadağ platosu yerleşmelerin kümelendiği diğer ünitelerdir. Kırık hatların etkisinde olan alçak ve yüksek plato sahaları ile depresyon tabanındaki koni ve yelpazeler üzerinde gelişmiş yerleşim birimleri farklı ve benzer karakterler göstermektedir. Yerleşmelerin kuruluşunda topografya belirleyici rol oynamaktadır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Türkiye gibi yeryüzü şekilleri bakımından çeşitliliğe sahip ülkelerde kısa mesafelerde çok farklı yer şekilleri, yükselti farkları, iklim özellikleri bir arada bulunmaktadır. Buna bağlı olarak kırsal yerleşmelerin birçok faktöre göre ele alınıp değerlendirilmesi gerekmektedir. Ergani ilçesinde de ülke genelinde olduğu gibi tek düze bir kırsal hayat söz konusu değildir. Kırsal yerleşmelerin kurulduğu morfolojik üniteler, farklı ekonomik faaliyetler ve hayat tarzlarının ortaya çıktığı alanlardır. Ergani ilçesi bölgesel coğrafya açısından önemli bir üniteye karşılık gelirken üç farklı yöre karakterine sahiptir. Bu çalışmada Ergani ilçesinin fiziki ve beşeri coğrafya unsurları ele alınarak kırsal yerleşmeleri ekonomik fonksiyonlarına göre sınıflandırmak amaçlanmıştır.

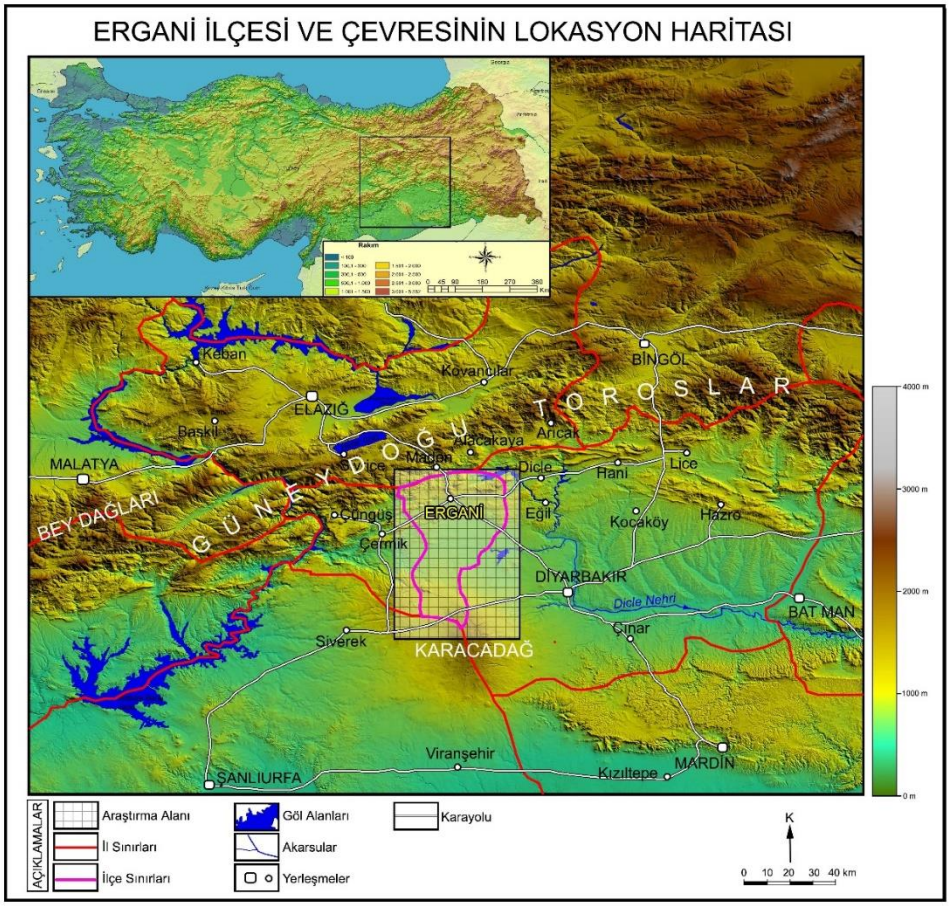

Şekil 1. Ergani İlçesi ve Çevresinin Lokasyon haritası

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Ergani ilçesinde yeryüzü-insan etkileşimi, bağlantıları ve korelatif ilişkileri nedensellik yönüyle ele alınmıştır. Alan ile ilgili diğer yer bilimleri disiplinleri verileri ile ilgili karşılaştırmalar yapılmıştır. Ergani ilçesine ait 1/100.000 ve 1/25.000'lik topografya haritaları kullanılarak köyler kuruluş yerlerine göre ve yükselti basamaklarına göre sınıflandırılmış, Diyarbakır ili arazi varlığı raporundan yararlanılarak Ergani ilçesi arazi varlığı haritası çıkartılmıştır. Ayrıca TÜİK ve İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğünden 2017 yılına ait bitkisel üretim ve hayvancılık verileri temin edilerek 2008 yılı ile karşılaştırmalı olarak değişim izlenmeye çalışılmıştır.

2. ERGANİ İLÇESİNDE KÖYLERİN YÜKSELTİ VE MORFOLOJİYE GÖRE DAĞILIŞI

Türkiye'de köy yerleşmeleri değişik ölçütler esas alınarak sınıflandırılabilir. Ancak hangi kıstas esas alınırsa alınsın, yapılacak sınıflandırmanın bir kesinlik ifade etmeyeceği bilinmektedir. En yaygın olan sınıflandırma tiplerinden biri de sürdürülen ekonomik faaliyet tipine göre yapılan sınıflandırmalardır. Böylece köylerde aslında iktisadi faaliyet açısından tek tip, homojen bir ekonomik sistemin olduğuna vurgu yapılır. Fakat beşeri coğrafya şartları uygun bir mekân ile birleşince kırsal alanda sürdürülen faaliyet tipi yerleşmenin karakterini belirler.

Ergani ilçesinde köy yerleşmelerinin kuruluşunu ve gelişimini genel olarak üç farklı yöre ve morfolojik üniteye bağlı olarak açıklamak mümkündür. Bu morfolojik ünitelerde kurulan yerleşmeler, sürdürülen ekonomik faaliyet tipi ve yerleşme tarzları bakımından benzerlikler göstermektedir. Maden

Dağlarından başlayarak, Sakız ve Abdülaziz Dağlarına kadar devam eden kütle ilk morfolojik üniteyi oluşturmaktadır. Bu ünitenin ortak özelliği Ergani'de yükselti ve eğim değerlerinin fazla olmasıdır. Maden Dağlarında yükselti 1824 metreyi bulur.

Güneydoğu Toroslar kütlesine dâhil Maden dağlık sahası üzerinde yerleşmeler üç farklı alanda kümelenmiştir. Yerleşim birimlerinin kümelendiği ilk alan dağlık kütlenin yamaçlarıdır (Değirmendere, Ortaağaç, Kortaş, Yapraklı ve Armutova). Yerleşmeler ikinci olarak Sakız ve Abdulaziz Dağları ile Kralkızı vadisinde kurulmuştur (Kavurmaküpü, Sabırlı, Çukurdere, Çayköy, Gözekaya, Bademli, Dallıdağ, Yakacık ve Deringöze). Son olarak Maden Çayı Vadisi ve Kralkızı Baraj Gölü çevresi (Çayköy, Çukurdere, Söğütalan) yerleşmelerin kümelendiği diğer bir sahadır. İlçenin kuzeyine karşılık gelen bu alanda kurulan yerleşmeler günümüz köy yaşantısına ve ekonomik fonksiyonların gelişimine uygun değildir. Köylerin kurulduğu sahadaki morfolojik üniteler ekonomik faaliyetlerin yürütülmesini kısıtladığı için köyler büyüyememekte aksine giderek çok fazla nüfus kaybetmektedir. Genellikle eğimli alanlarda mezra üniteleri artarken araştırma sahasındaki mezralar azalmıştır. Bu alanda köye bağlı yeni yerleşim birimleri de oluşmamıştır. Yerleşim yerleri vadi, sırt ve yamaç olduğundan taşıyabileceği nüfus kapasitesi son derece düşüktür. Bu tür konumdaki köylerde yerleşim birimi sayısı fazla ama nüfus azdır. Günümüzde, göçler bu konumdaki köylerin kaderidir. Bu çevre aynı zamanda Ergani'nin terör olaylarından en çok etkilenen sahasıdır. Maden Dağları üzerinde yer alan köyler ve köy altı yerleşmeleri genellikle dağınık dokulu yerleşme karakteri göstermektedir. Sırtta kurulan ve bugün terör olaylarından etkilenen Devletkuşu Köyü 950 m. yükseklikte kurulmuş dağınık dokulu köy yerleşmelerine tipik bir örnektir. Yine bu dağlık ünite üzerinde kurulan Sabırlı, Yolbulan, Söğütalan köyleri dağınık dokulu yerleşmelere örnek verilebilir.

Depresyon tabanını sınırlayan dağlık ünitelerin yamaçlarında kurulmuş (Sallar, Boğazköy, Bahçekaşı, Pınarkaya, Salihli, Dağarası, Yolbulan, Çayırdere ve Kesentaş) yerleşmeler Ergani'de en uygun konuma sahip olanlardır. Belirttiğimiz yerleşmeler planlanma açısından güzel bir örnek gösterir. Köyler genellikle tarımsal aktivitenin hiçbir şekilde yapılamayacağı, bitki yetişmesini engelleyen taşlık araziler üzerinde kurulmuş, tarıma elverişli yamaçlar bağcılığa ayrılmış ve küçük depresyon tabanlarında da kuru tarım yapılmaktadır. Bu alanda bulunan yerleşmeler aynı zamanda boğaz yerleşmeleri özelliği de gösterir. Kortaş köyünden başlayan eski Maden Çayı, yatak yönünde geliştiği düşünülen ve birbirine boğazlarla bağlanan yerleşmelerdir. Sallar, Boğazköy, Salihli ve Yolbulan bu özelliği en iyi yansıtan örneklerdendir.

Araştırma alanındaki iki dağlık kütlenin arasına yerleşmiş olan depresyonlara karşılık gelen Ergani ve Bereketli ovası araştırma sahasında en fazla nüfuslanan alanlardır. Ergani şehrinin de kurulduğu ova tabanı, işlek demiryolu ve karayolu güzergâhı üzerinde de yer alır. Elazığ-Diyarbakır karayolu ile Haydarpaşa-Kurtalan demiryollarının depresyon tabanından geçmesi ile birlikte, yerleşim birimi ve nüfuslanma oldukça fazladır (Yeşilköy, Yolköprü, Kömürtaş, Kıralan, Ortayazı, Sesverenpınar, Yayvantepe, Boncuklu, Sökündüzü, Usluca, Bozyer, Üçkardeş, Selman, Kayan, Kocaali, Yeniköy, Güzelyurt, Gülerce, Hançerli, Güneştepe, Azıklı, Gözlü, Koyunalan ve Canveren). Bu alanda kurulan yerleşmeler aynı zamanda tarihi dönemler boyunca varlıklarını sürdüre gelmişlerdir. Ergani ve Bereketli ovası üzerinde Boğaz Çay ve yan kolları boyunca birçok tarihi yerleşim (höyük ve mağara) mevcuttur. Neolitik dönemden itibaren kurulan yerleşmeler günümüze kadar gelebilmiştir. Birçoğu günümüzde de yerleşim alanlarının kurulduğu lokasyonda yer almaktadır.

Ergani ve Bereketli ovaları üzerinde yer alan yükseltileri 750-900 m'lerde bulunan kırsal yerleşmeler, genellikle toplu yerleşme karakteri göstermektedir. Bu alanlarda fiziki unsurlar bakımından herhangi bir topografik engel bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra feodal sistemin bir parçası olan aşiret düzenini yansıtan köylerde (Yeşilköy, Demirli, Kavaklı gibi) de toplu bir doku özelliği görülmektedir.

Araştırma alanındaki dağlık ünitede yer alan yerleşmelerden bir diğer grubu Hazartaş Dağlarının (1148 m.) uzantısı olan Yamaçlar Dağı çevresindeki yerleşmeler (Dibektaş, Yamaçlar,

Ziyaret, Otluca) oluşturmuştur. Dağlık ünitede kurulan köylerin görüldüğü İncebel Dağları (1051m), karstik topografyanın yaygın olduğu bir sahadır. Karstik topografyadan dolayı Ergani'deki bu yerleşmeler (Morkoyun, Caferan, Üzümlü, Özbilek, Sallıca, Dereboyu, Yukarı Kuyulu, Tevekli ve Aşağı Kuyulu) su probleminin en çok yaşandığı yerleşmelerdendir. Bu yerleşmelerde hayvancılıkla uğraşan nüfus, genellikle ilkbahar ve yaz aylarında hem yaylaya çıkar hem de bu dönemleri Sakız Dağı eteklerinde bulunan meraları kiralayarak geçirirler. Hayvancılık faaliyetlerinin yoğun olduğu Morkoyun ve Sallıca köylerindeki nüfus, 1960'lı yıllarda Bereketli Ovasına yerleştirilmiş ve yerleşen nüfusa ovadan arazi verilmiştir. Fakat köylüler ovaya uyum sağlayamayınca tekrar kendi yerleşimlerine geri dönmüşlerdir.

Köylerin kuruldukları sahanın yükselti basamaklarına göre değerlendirilmesinde, nüfusun genel göç eğilimine paralel sonuçlar ortaya çıkar. Ergani ilçesinde yerleşmelerin çoğu 750–1000 m. yükselti basamağında yer alır. Bu yerleşmelerin kurulduğu morfolojik üniteler, havza ve ova tabanına karşılık gelmektedir. Bu yükselti kuşağında kurulan yerleşmeler, kuzeyden itibaren Kralkızı Baraj Gölü çevresi, Sallar depresyonu, Ergani-Bereketli Ovaları ve Devegeçidi Baraj Gölü çevresidir. Ekonomik faaliyet açısından çeşitlilik gösteren bu yerleşmeler (endüstri bitkileri, tahıl, yem bitkileri ve hayvancılık) genellikle birbirine yakın kara yolu ve demir yolu boyunca sıralanmıştır. Sahanın kuzeyi ve güneyindeki plato sahaları, yerleşmenin yoğun olduğu diğer üniteleri oluşturmaktadır. Ancak plato sahalarında yer alan yerleşmelerde hayat tarzı ve görünüm birbiri ile tezat teşkil eder. Kuzeydeki plato sahasında yerleşmeler daha çok gevşek dokulu, başta bağcılık olmak üzere meyveciliğin yoğun olduğu ve araştırma sahasında orman alanlarının görüldüğü yerler iken güneydeki plato sahasında yerleşmeler toplu bir özellik göstererek tarım faaliyetleri (pirinç üretimi, sebze, tahıl ve yem bitkileri) yanında mera hayvancılığı yürütülen ekonomik faaliyetlerdir. Yükselti ve eğimin de artmasına bağlı olarak özellikle bazalt platosu üzerinde yerleşmeler 1000-1250 metreler arasında kurulmuştur.

Ergani ilçesinde kırsal yerleşmelerin büyük bir bölümü, doğal çevre ile uyum sağlayacak sahalara kurulmuştur. Yükselti basamakları açısından bakıldığında bu durum daha net olarak anlaşılmaktadır. Çünkü köy ve köyden küçük yerleşmelerin büyük bir bölümü ova ile plato sahasında yer alır. Bunlar, nüfus miktarı ve nüfus yoğunluğu açısından olmasa da sayı bakımından en fazla karşımıza çıkan yerleşmelerdir. Yerleşmelerin geri kalanı ise sırtlarda kurulmuştur. Sırtlarda kurulan yerleşmeler sayı bakımından oldukça azdır (4), ve bu yerleşmeler, 1100-1300 m. yükselti basamağında görülmektedir.

Araştırma alanında birkaç köyün yerleşim dokusu gevşek dokulu yerleşmeler sınıfına girer. Bunlar daha çok Maden Dağlarının bulunduğu kuzey kesimlerdeki köy yerleşmeleridir. Karababa Dağları sırt kesiminde Yamaçlar (1150 m), Boğaz çayının oluşturduğu yarma vadide kurulan Kortaş (950 m), Hilar Dağı eteklerinde kurulan Sökündüzü (881 m), Maden Çayı Vadisinde kurulan Ortaağaç (850 m) ve Sırtta kurulan köylerden Değirmendere (900 m) seyrek dokulu yerleşmelere örnek verilebilir.

Yaşamın temel faktörlerinden olan su, beşeri faaliyetleri ve buna bağlı olarak yerleşmelerin kuruluşunu doğrudan etkilemektedir. Meskenlerin toplu ya da dağınık olması üzerinde en önemli faktör sudur (Tanoğlu, 1966: 228). Türkiye'de kırsal yerleşmeler dokularına göre "dağınık", "toplu" ve "yarı dağınık" şeklinde sınıflandırılırken kuruldukları jeomorfolojik üniteye göre de "ova", "dağ eteği", "sırt" ve "vadi içi" olarak sınıflandırılmaktadır (Özçağlar, 2006: 77-80). Bu nedenle kırsal yerleşme üniteleri kurulurken özellikle su kaynaklarının bulunduğu alanları tercih edilmiştir. Ergani'de yerleşmelerin toplu, dağınık ve seyrek dokulu olmalarında birinci derecede topografya, su kaynaklarına yakınlık, ekonomik aktiviteler ve sosyal açıdan güvenlik ortamının büyük önemi vardır. Genellikle eğimli alanlarda kurulan köyler, dağınık dokulu, ova ve plato üzerinde yer alan yerleşmeler ise toplu dokulu yerleşme özelliği göstermektedir. Su kaynaklarına yakınlık, Ergani gibi su problemlerinin yaşandığı alanlardaki yerleşmelerin sık ve toplu olması sonucunu doğurmuştur.

Yerleşmeler ayrıca, fiziki ve beşeri coğrafya özelliklerine göre kuruldukları konumlar değerlendirilerek de sınıflandırılabilir. Kırsal yerleşmelerin bulundukları fiziki konum ile o

yerleşmelerdeki ekonomik faaliyetler arasında doğrudan bir ilişki söz konusudur. Yerleşmelerin kurulduğu alandaki eğim değerleri, yükselti ve iklim gibi fiziki koşullardaki farklılıklar, kır yerleşmelerinin ekonomik faaliyetlerini belirlemektedir. Şöyle ki tarım arazilerinin verimsiz ve uygulanan tarım tekniklerinin ilkel olduğu nüfusu az alanlarda, yerleşmeler genel olarak dağınık dokulu bir karakter gösterirken verimi yüksek, tarım tekniklerinin modern olduğu alanlarda yoğun nüfuslu yerlerde yerleşmeler toplu dokuludur (Doğanay,1997:267).

3. ERGANİ'DE ARAZİ KULLANIM DURUMU

Ergani İlçesi'nde ekonomik faaliyetlerin belirmesinde insan-ortam ilişkisi oldukça önemlidir. İnsanın doğal çevre ile oluşturduğu karşılıklı etkileşimi sonucunda, doğal çevreye uyum gösteren ve doğal çevresini değiştirmeye çalışan farklı hayat tarzları ortaya çıkmıştır. Bu hayat tarzlarına bağlı olarak coğrafi mekân da farklı şekillenmiştir.

Ergani'de toplam 1.420.814 dekarlık arazi varlığının % 45'i tarım arazisi olarak kullanılmaktadır. Tarım arazisinin % 91'i kuru tarım (% 64'ü buğday, % 29'u nohut-mercimek ve %7'si arpa) % 9'u da sulu tarıma (% 53'ü pamuk, % 26'sı ayçiçeği, % 11'i çeltik ve % 10'u meyvelik) ayrılmıştır. Dicle Barajından Ergani'ye kanallarla getirilmesi planlanan su ile Ergani Ovasında (Güzelyurt, Bereketli, Olgun, Yeniköy, Gülerce ve Doğan) 102.020 dekarlık alan sulu tarım alanı olarak değerlendirilecektir. Aynı şekilde Boğaz Çay üzerindeki barajın yapılıp faaliyete geçmesiyle Ergani Ovasının 66.840 dekarlık bir alanı daha sulu tarıma açılacaktır. Sulu tarıma geçilmesi durumunda sanayiye hammadde sağlayan endüstri bitkilerinin (pamuk, ayçiçeği, mısır) ekim alanı artarak kişi başına düşen gelir miktarı yükselecektir. Bunun yanında yarı kurak iklim özellikleri gösteren araştırma alanında ürün deseninde çeşitlilik görülecektir. Bu konuda yapılan çalışmalar son aşamasına gelmiştir. Ergani'de tarımsal alan içinde bağcılık 20.000 (%3) dekarlık bir sahada yürütülmektedir. Özellikle kuzeyindeki yerleşmelerde bağcılık gelişmiş durumdadır (Şekil 2-3).

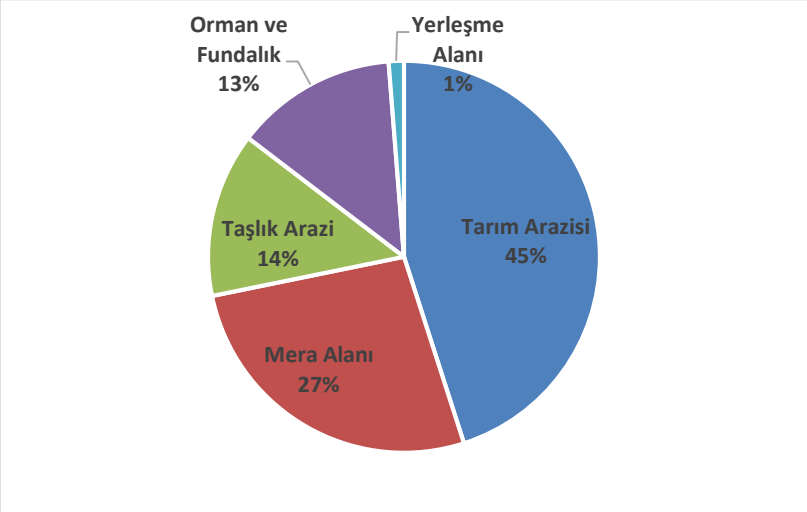

Şekil 2. Ergani ilçesinin arazi kullanım durumu 2017

Ergani'de sadece tek tip ekonomik faaliyetle uğraşan köy yoktur. Ama köylerin hâkim ekonomik karakteri, sahanın coğrafi özelliklerine göre değişmektedir. Ovadaki geniş arazilerde tahıl tarımı yapılmaktadır. Çok geniş alanlara ayçiçeği ekilmekte ve son yıllarda bazı ova köylerinde sebze yetiştiriciliği başlamıştır. Karacadağ eteğindeki mezralarda sebze ve pamuk ekimi yanında çeltik tarımı da önemlidir. Boğaz Çayı'nın kenarındaki tarlalarda pamuk ve sulu karpuz tarımı yapılır.

Ergani'de çayır ve mera alanları % 27'lik bir değer gösterir. Bu alanlar kuzey ve güneydeki platolara karşılık gelmektedir. Ergani'de küçükbaş hayvancılığın; % 92'si koyun (255.608 baş) ve % 8'i

kıl keçisidir (23.009 baş). Büyükbaş hayvancılıkta sığır yetiştiriciliği (61.781 baş) önemlidir. Yükselti arttıkça ekonomik faaliyetlerin de değiştiği gözlemlenmektedir. Ergani'de koyun yetiştiriciliğinin % 71'i, (169.966 baş), sığır yetiştiriciliğinin % 81'i, (42.838 baş) ve kıl keçisi yetiştiriciliğinin % 48'i (924 baş) 700-900 m. arasındaki yükseltilerde görülmektedir. Bu yükselti kuşağında Ergani'de toplamda 53 köy yerleşmesi vardır ve kırsal nüfusun da % 64'ü (30.665 kişi) burada yaşamaktadır. Havza tabanında platoya geçiş alanları 901-1100 m. arasındaki yükselti kuşağına karşılık gelmektedir. Bu yükselti basamağında kıl keçisi yetiştiriciliğinin % 49'u, koyun yetiştiriciliğinin % 26'sı ve sığır yetiştiriciliğinin de % 18'i yapılmaktadır. Bu yükselti kuşağında Ergani köylerinin 28'i ve kırsal nüfusun da % 33'ü (15.915 kişi) yer almaktadır.

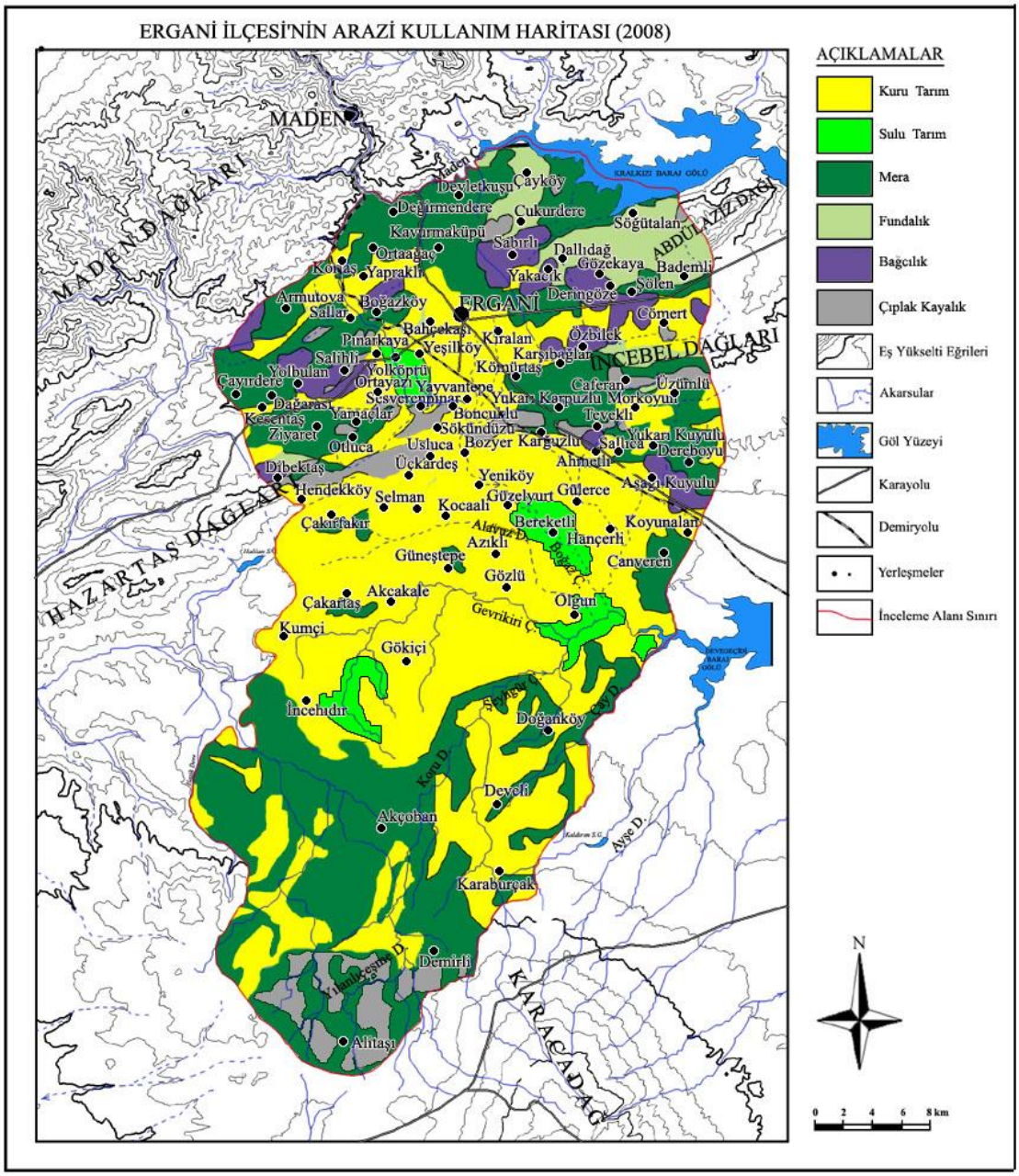

Şekil 3. Ergani İlçesi'nin Genel Arazi Kullanımı (2008)

1100 m'nin üzerinde ilçede Karacadağ platosuna karşılık gelen alanlarda sadece Giraylar köyünde 6.624 baş koyun yetiştiriciliği yapılarak önemli bir ekonomik aktivite sürdürülmektedir. Bu yükselti basamağında 4 köy yerleşmesi ve kırsal nüfusun % 3'ü yer almaktadır.

Güneydoğu Toroslar, yılda ortalama 750-1000 mm. arasında yağış aldığından Elbistan-Van Gölü çukuru ile Güneydoğu Anadolu bozkırları arasında, ormanlık bir saha olarak belirir. Ormanlarda, kuraklığa alışmış meşe, yabani meyve ağaçları; yükseltinin arttığı yerlerde de soğuğa dayanıklı ardıçlardan oluşmuştur. Fakat büyük çapta tahribe uğramış bu ormanların alanı, eskiye oranla çok daralmıştır (Yiğit 2002: 57). Genellikle Kralkızı Barajı güneyinde yer alan Sakız ve Abdülaziz Dağları çevresi fundalık sahaların dağılış gösterdiği alanlardır. Bu kütlenin güneyinde kurulan Şölen (1836 baş) ve Çayırdere (1417 baş) kıl keçisi yetiştiriciliğinde önde gelmektedir.

Ergani'ye kırsal nüfus açısından bakıldığında köylerin nüfusları 35 kişi ile 2000 kişi arasında değişmektedir. Nüfus açısından ortalama nüfus 602 kişidir. En fazla nüfus, Ahmetli (2038 kişi), Selman (1948 kişi), Akçakale (1739), Doğan (1591 kişi), Şölen (1566), İncehıdır, Çayırdere, Olgun ve Alitaş köylerine aittir.

4. ERGANİ'DE KÖYLERİN EKONOMİK FAALİYET KOLLARINA GÖRE SINIFLANDIRILMASI

Türkiye'de nüfus ve yerleşmelerin dağılışı büyük oranda yükseltiye bağlıdır. Yükselti ile birlikte diğer fiziki coğrafya şartları altında kurulan yerleşmelerde farklı ekonomik faaliyetler yürütülmektedir (Günal, 1993: 144).

Türkiye'de köy yerleşmeleri genel olarak kuruluş yerlerine (ova, dağ, sırt, yamaç, plato, akarsu boyu gibi), nüfuslarına (küçük, orta, büyük), yerleşme dokularına (dağınık, toplu ve gevşek dokulu) ve ekonomik fonksiyonlarına (tarım, hayvancılık, bağ-bahçe, madencilik, balıkçılık) göre sınıflandırılır. Ekonomik fonksiyonlarına göre köyler, genel anlamda "birincil üretimin" veya "hammadde temininin" ön planda olduğu yerleşmelerdir. Köylerin kuruluş yerleri, iklim özellikleri, yeryüzü şekilleri (eğim, yükselti, bakı) litolojik yapı gibi ekonomik fonksiyonu tayin eden doğal çevre şartları bu sınıflandırmada belirleyicidir. Köylerin büyüyüp gelişmesinde ise konum, nüfus, ulaşım, tarım ve hayvancılık gibi ekonomik faktörler önemli rol oynamaktadır.

4.1. Bitkisel Üretim Yapan Köyler

Tarım arazilerinin geniş yer tuttuğu, geleneksel tarımın yapıldığı bu tip köylerde ağırlıklı olarak tahıl (buğday, arpa, yulaf, çavdar) ürünleri yetiştirilmektedir. Otlak alanlarının da bulunduğu bu köylerde ihtiyaca yönelik hayvan da beslenir. Bitkisel üretim yapan köyler, geçmişte olduğu gibi günümüzde de Türkiye'de en fazla bulunan köy tipini oluşturmaktadır. Bitkisel üretimden sonra hayvancılık ikinci ekonomik fonksiyonu oluşturur.

Ergani ilçesindeki köy yerleşmelerinde (90 köyün 58'sinde) hâkim ekonomik fonksiyon bitkisel üretimdir. İlçenin büyük bir bölümünün ova ve alçak plato sahalarına karşılık gelmesi, bitkisel üretimi ön plana çıkarmaktadır. Hayvancılık faaliyetleri, bitkisel üretimin yapıldığı köylerde adeta tarımın sigortasıdır.

Bitkisel üretimin yaygın olduğu morfolojik ünitelerin başında Bereketli Ovası gelmektedir. Bereketli Ovası, yaklaşık 15.000 hektarlık büyük bir ovadır. Toprak yapısı killi olduğundan suyu yüzeyde tutar. Bu nedenle yeraltı suları bakımından fakirdir. Arazisi tamamıyla tarıma elverişlidir. Bereketli Ovasının kuzeyinde yer alan Sallar depresyonu bitkisel üretimin yapıldığı diğer bir alandır. Depresyon killi yapıdadır ve bu alanlarda bağcılık ön plandadır. Dağlık alanda yer alan köylerde, orman ve fundalık sahalar geniş yer tutmaktadır. Burada kurulan köy yerleşmeleri (Değirmendere, Ortaağaç, Çayköy, Çayırdere, Sabırlı, Dallıdağ, Söğütalan, Gözekaya, Bademli, Şölen, Cömert) kaynak suları bakımından zengindir. Terör faaliyetlerinden dolayı güvenlik nedeniyle boşaltılan (Kavurmaküpü ve

Devletkuşu) köylerde bağcılık ve sebze üretimi yapılmaktadır. Köylüler kış aylarında Ergani merkezde kalıp ilkbahar ve yaz aylarında köylerine geri dönüp bahçelerini işlemektedirler. Üretilen ürünler Ergani sebze hali, Diyarbakır ve Elazığ'a pazarlanmaktadır. Söğütalan köyü Kralkızı Barajı suları altında kaldığı için köy statüsü sonlanmıştır (Şekil 4).

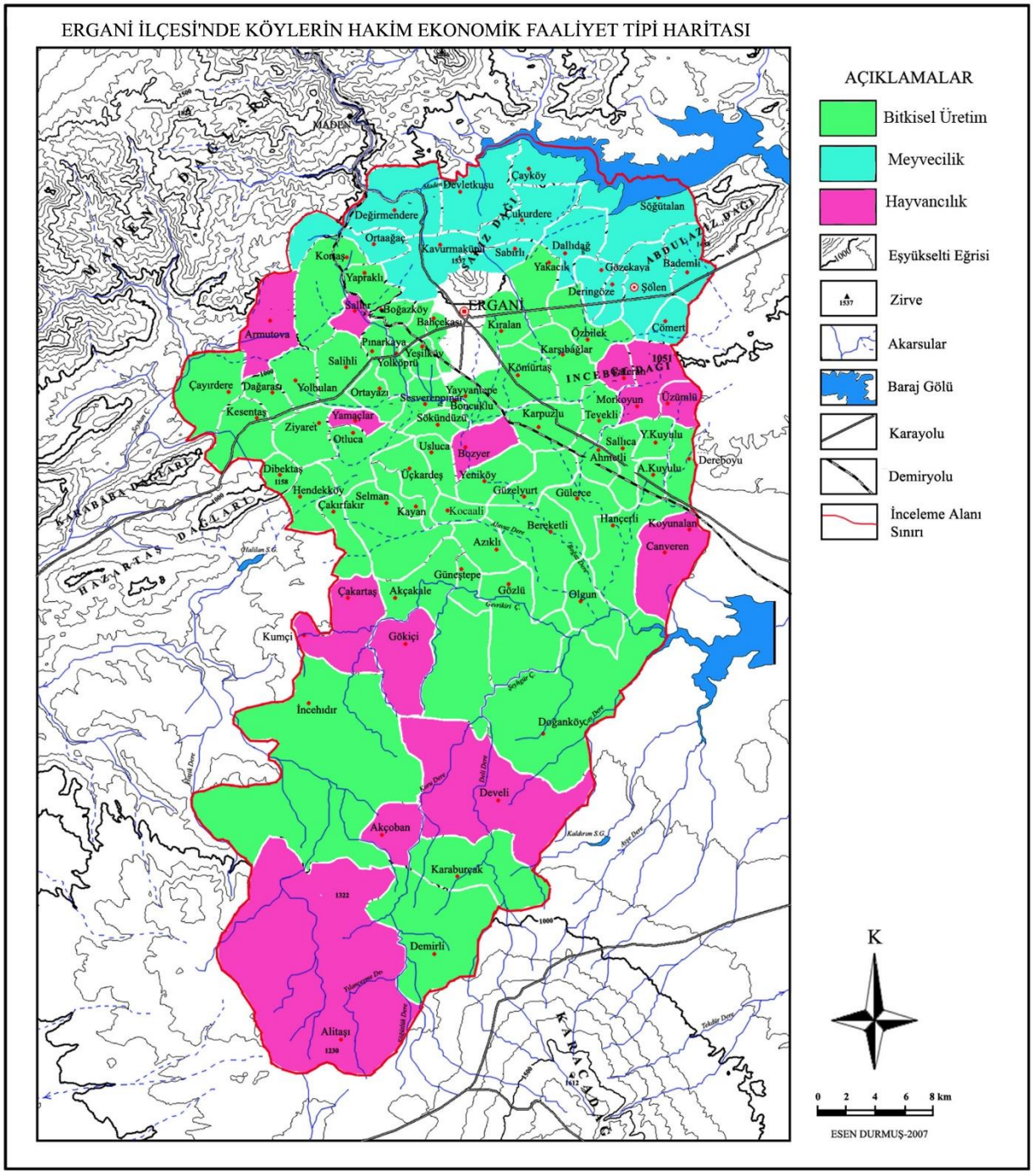

Şekil 4: Ergani ilçesinde köylerin hâkim ekonomik faaliyet tipi haritası (2008)

4.1.2. Yem Bitkileri Üretimi Yapan Köyler

Ergani ilçesinde yem bitkileri üretimi, hayvancılık faaliyetlerinin yoğun yapıldığı köylerde ön plana çıkmaktadır. Son dönemlerde yem bitkileri üretimi, destekleme kapsamında olduğu için de bu bitkilerin tarımı yapılmaktadır. Ergani-Bereketli Ovası ile Karacadağ Platosunda yem bitkileri üretimi önemlidir. En fazla üretilen ürünler yonca (Ortayazı, Gözlü ve Kesentaş), slajlık mısır (Gülerce, Bereketli, Doğan, Hançerli, Koyunalan, İncehıdır, Sesverenpınar, Yeniköy, Bozyer, Alitaş ve Kömürtaş), fiğ (İncehıdır, Kavurmaküpü, Ortaağaç, Kortaş, Yapraklı ve Çayırdere) ve burçaktır (Kortaş ve Kesentaş) (Şekil 4).

4.1.3. Kuru Tarım Yapan Köyler

Buğday tarımı hemen hemen her köyde üretilirken üretimin en fazla yapıldığı morfolojik ünite (Doğan, Bereketli, Alitaş, Hançerli, Gülerce, Akçakale, Olgun, Gözlü, Selman, İncehıdır, Yeniköy) Karacadağ Platosu üzerinde kurulan ve geniş yüz ölçümüne sahip köylerdir. Arpa tarımı araştırma sahasında görülen tüm morfolojik ünitelerde kurulan köylerde yapılmaktadır (İncehıdır, Kortaş, Çayırdere, Yakacık, Çakırfakır, Akçakale ve Selman). Kuru tarımda yetiştirilen diğer ürünler; susam (Salihli), tütün (Ortayazı), nohut (Bereketli, Gülerce, Yeniköy, Olgun, Doğan, Bozyer, Selman, Yeşilköy) ve kırmızı mercimektir (Alitaş, Doğan, Bereketli, Yakacık, Gözlü, Gülerce ve Selman). Kırmızı mercimek, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin en önemli ürünlerinden biridir.

4.1.4. Sulamalı Tarım Yapan Köyler

Ergani ilçesinde sulu tarım ürünlerinden ayçiçeği tarımı Ergani-Bereketli ovaları ve Karacadağ Platosu üzerinde kurulan köy yerleşmelerinde **(**Gülerce, Selman, Çakırfakır, Akçakale, Çakartaş, İncehıdır) yapılmaktadır. Çeltik tarımı daha çok Karacadağ platosu üzerinde inen dere ve çayların yoğun olduğu yerleşmelerde (Develi, Alitaş, İncehıdır) yapılırken pamuk ise **(**Bereketli, Gülerce, Hançerli, Doğan, Olgun, İncehıdır, Gözlü, Sallıca, Ahmetli ve Dereboyu) Bereketli Ovası üzerinde kurulan sulu tarım alanlarında üretilmektedir.

4.2. Meyve-Sebze Üretimi Yapan Köyler

Geniş tabanlı vadiler ve sulanabilen ovalarda verimli tarım arazileri üzerine kurulmuş olan bu köylerde dikili tarım ön plandadır. Tarım alanı bitkisel üretim yapan köylere göre daha az olmasına karşın bu tip köylerde verim düzeyi daha yüksektir. Sebze, meyve bahçeleri ile birlikte bağcılık, bu köylerdeki en önemli geçim kaynağını oluşturmaktadır.

Ergani'de bağ-bahçe kültürü Maden dağlık yöresinin hâkim ekonomik fonksiyonunu oluşturmaktadır. Bu alanlarda vadi boylarında kurulan yerleşmelerde özellikle bağcılık tarımı yaygındır. Sulu tarım arazilerinin % 3'üne karşılık gelen bağ-bahçe alanları adeta Ergani'nin sebze ve meyve deposunu oluşturmaktadır. 2017 yılı itibariyle Ergani köylerinin 15'inde hâkim ekonomik faaliyet, sebze ve meyve üretimine dayanmaktadır. Antep fıstığı, badem, ceviz ve elma üretimi morfolojik anlamda Maden dağlarından inen akarsu vadileri boyunca kurulan yerleşmelerde yoğunluk (Ortaağaç, Çukurdere, Yeşilköy, Bademli, Yapraklı, Değirmendere, Boğazköy) göstermektedir. Nar (Yölköprü, Deringöze ve Değirmendere), üzüm (Ortaağaç, Kortaş, Yakacık, Yolbulan, Yapraklı, Karşıbağlar, Dibektaş, Şölen) ve zeytin (Çukurdere, Bademli ve Boğazköy) yetiştirilen diğer meyvelere karşılık gelmektedir.

Sebze tarımı, yine yoğun olarak Maden dağlık kütlesi üzerinde vadi ve boğazda kurulan yerleşmelerde görülmektedir. Biber (Yakacık, Aşağıkuyulu, Kortaş, Sallar, Çukurdere, Sabırlı ve İncehıdır), patlıcan (İncehıdır, Sabırlı ve Dereboyu), soğan (Yeniköy, Yolköprü ve Sesverenpınar) ve domates (Çayırdere, Yakacık, Sesverenpınar, Çukurdere, Çayköy, Ortaağaç, Kesentaş, Yolbulan, Sabırlı, Kortaş, Ortayazı ve Dibektaş) üretilen sebze ürünleridir (Şekil 4).

4.3. Hayvancılık Yapan Köyler

Tarım alanlarının yetersiz ve verimsiz olduğu köylerde temel geçim kaynağı olarak hayvancılığa daha çok rastlanmaktadır. Küçük ve büyükbaş hayvancılığın geliştiği bu tür köylerde yayla alanları ve yaylacılık faaliyetlerine de rastlanır. Son yıllarda hayvansal ürünlere talebin artması ve besi hayvancılığının gelişmesi, otlak hayvancılığının giderek azalmasına neden olmuştur. Bu bölümde Ergani'nin köyleri içerisinde alansal olarak büyük köyler yer almakta ve bu köylerde mezra, kom, ağıl gibi köy altı yerleşmeleri de sayıca artmaktadır.

Diyarbakır'da koyun yetiştiriciliğinde Merkez, Çınar, Çermik ve Ergani ilçeleri önemlidir. Bu alanlar, havza ve alçak plato gibi morfolojik ünitelere karşılık gelmekte ve Diyarbakır'ın tahıl üretiminin büyük kısmını karşılamaktadırlar. Koyun yetiştiriciliği bu nedenlerden dolayı buralarda yoğunlaşmıştır (Çağlıyan, Durmuş 2010: 48). Ergani'de 2017 yılı itibariyle koyun sayısı 255.608'e çıkarken kıl keçisi de 23.000 baş civarıdır. Kıl keçisi yetiştiriciliği, ilçede gittikçe gerilemekte ve bu durum kuzeydeki yerleşmelerin nüfus kaybetmesine sebep olmaktadır.

Ergani'deki köy yerleşmelerinde tarımdan sonra hayvancılık ikinci ekonomik fonksiyonu oluşturmaktadır. Hayvancılık 15 köyde (Alitaş, Develi, Canveren, Koyunalan, Karaburçak, Gökiçi, İncehıdır vs.) tarımdan daha ön planda yer alırken 51 köyde de ikinci derece ekonomik fonksiyona karşılık gelmektedir. Ergani ilçesinde Karacadağ Platosuna karşılık gelen köylerde hayvancılığın önemi birinci derecededir. Bunun yanında İncebel Dağları sahasında (Morkoyun, Caferan ve Üzümlü köyleri) yine hayvancılık önemlidir. Bu alanlarda hayvancılıkla uğraşan aileler yazın Sakız Dağı ve Makam Dağını yayla alanı olarak kullanmaktadırlar. Ayrıca Caferan, Morkoyun ve Üzümlü köylerindeki bazı hayvan sahipleri Elazığ ve Bingöl yaylalarına çıkmaktadırlar. Ergani'de kom sayısının en fazla olduğu köyler, yaylacılık faaliyetini sürdürenlerdir. Araştırma sahasında kalkerli arazilerin ve volkanik arazilerin yoğun olduğu taşlık sahaların olması sebebiyle bu kesimde yer alan köyler hayvancılığı benimsemişlerdir. Bazalt plato sahası üzerinde yer alan orman örtüsü, sıcaklığın bitki türlerinin yetişmesinde yetersiz kalması, ayrıca köylerdeki arazi darlığı, hayvancılığın yaygın olmasına sebep olmuştur.

Ergani ilçesinde güneydeki Karacadağ volkan kütlesinin bazalt platosu üzerinde köy sayısının az; bağlılarının (kom, mezra, ağıl) ise oldukça çok sayıda yer aldığı gözlenmiştir. Devegeçidi Baraj Gölünün güneyinde yer alan bu alanlar, volkan kütlesinden gelen dere ve çaylar tarafından yoğun olarak parçalanmıştır. Su probleminin görülmediği bu alanlarda tarıma elverişli arazilerin bazaltlarla kaplı olmasından dolayı birinci fonksiyon hayvancılıktır. Bu yerleşmeler Karacadağ kütlesinden gelen dere ve çayların kenarında batı-doğu doğrultulu uzanmışlardır. Bu alandaki yerleşmeler Akçakale, Çakartaş, Kumçi, Gökiçi, Doğan, Develi, Demirli, İncehıdır, Akçoban ve Alitaşı köyleridir. Araştırma alanında köylerle mahalleler arasındaki mesafe uzak olduğundan bu alanda yoğun nüfuslu mezralar 1990'lı yıllardan sonra köy statüsüne kavuşturulmuştur. Kumçi, Gökiçi, Demirli, Akçoban, Giraylar, Çoşkun ve Kavaklı köyleri mezra yerleşmesinden köy statüsüne geçirilmiştir.

Ergani ilçesinde hayvancılık açısından ön plana çıkan köyler alan olarak da nüfus olarak da büyük yerleşmelerdir. Bundan dolayı tahıl tarımı yanında yem bitkileri üretimi de görülmektedir. Karacadağ bazalt platosunun bulunduğu alanlarda kurulan köyler hayvancılığın birinci ekonomik faaliyet olduğu köylerdir. Bu köyler sahip olduğu geniş mera alanları ile hayvancılığa elverişli alanlardır. Koyun yetiştiriciliğinde ilçede İncehıdır, Morkoyun, Doğan, Alitaş, Kavaklı, Aşağıbitikçi, Karaburçak, Gökçi, Üzümlü, Giraylar, Caferan ve Canveren köyleri ön planda yer almaktadır. Kıl keçisi yetiştiriciliğinde ise Şölen, Çayırdere, Kavaklı, Otluca, İncehıdır, Morkoyun, Üzümlü ve Yoncalı köyleri önemlidir.

Sığır yetiştiriciliğinde Doğan, İncehıdır, Develi, Olgun, Yayvantepe, Gözlü, Karaburçak, Akçakale, Alitaş, Akçoban, Hançerli, Selman, Aşağıbitikçi ve Aşağıkarpuzlu köyleri ön plandadır. Yayvantepe, Karaburçak ve Develi köylerinde az da olsa manda yetiştiriciliği yapılmaktadır.

Temel ekonomik fonksiyonlar dışında esnaf köyleri olarak nitelendirilen farklı bir ekonomik fonksiyon da bulunmaktadır. Esnaf köyleri, tarım alanlarının yetersiz ve verimsiz olduğu yerlerde ortaya çıkar. Yapı ve inşaat işlerinde ustaların yaşadığı bu köylerde dönemlik iş gücü göçü yaşanır. İnşaat mevsiminde, yani ilkbaharda ustalar şehirlere çalışmaya gider ve yaz boyunca köyde büyük ölçüde yaşlı, kadın ve çocuklar kalır. Köyde kalanlar tarım veya hayvancılık ile uğraşmaktadırlar. Hemen hemen her bölgede rastlanabilecek bu tip köylerde ustalık, babadan oğula geçmekte ve Ergani'de mevsimlik işçi göçlerine de neden olan bu ekonomik aktivite kendine has özellikler taşımaktadır. Yaz aylarından itibaren inşaat sezonunun açılması ile Ergani ilçesi köylerinden çevre illere doğru göç hareketi başlamaktadır. İnşaat sezonunun kapanması ile de göç eden nüfus tekrar köylerine dönmektedir. Bu göç hareketine sadece erkek nüfus katılmaktadır. Kendi köylerinde geçimini sağlayamayan veya zorlukla geçinen gençler, Dereboyu, Ortaağaç, Yolbulan köylerinde, Elazığ ve Diyarbakır illeri ile Mersin ve İstanbul'da inşaat ve duvarcı ustası olarak çalışmaktadırlar. Aynı zamanda son dönemde gelişen kilit parke döşemeciliği için de Karadeniz illerine yoğun işçi göçü başlamıştır. Bu faaliyete katılan yerleşimler; Gökiçi, Pınarkaya köyleri ve Gedikevler Mahallesidir. Yolbulan, Salihli, Kesentaş, Dağarası gibi köylerde de taş ve tuğla ustaları yukarıda sayılan illere göç etmektedirler.

Araştırma alanında gelişmiş olan diğer ekonomik fonksiyonlar önemsiz gibi görünse de aslında bir değişimin izlerini taşıması açısından oldukça önemlidir. Ayrıca kırsal kesimlerdeki tek tip kapalı ekonomilere için bu tip fonksiyonlar büyük canlılık kazandırmaktadır. Araştırma sahasında hizmet sektörünün az da olsa geliştiği köyler daha çok yol boyu olan köylerdir. Şölen Kasabası, Aşağı Kuyulu, Selman Köyü ve Kesentaş köyleri sahip oldukları ticarethane, eğitim ve sağlık fonksiyonları ile kırsal yerleşmelerdeki değişimin örneklerini teşkil ederler. Bu köylerde küçük de olsa bir bakkal, kahvehane gibi küçük ticari tesisler vardır. Fakat bunlar fonksiyon kabul edilebilecek sürekliliğe ve hacme sahip değildir. Araştırma alanındaki köylerin nüfuslarının yüksek olması, köyde benzer ticarethanelerin oluşmasına neden olmuştur. Ancak bunlar belirli bir büyüklüğe henüz ulaşmamıştır.

3. SONUÇLAR

Ergani ilçesindeki köyleri hâkim ekonomik faaliyet tiplerine göre sınıflandırdığımızda bölgesel anlamda üç ayrı yörenin özellikleri karşımıza çıkmaktadır. Kuzeydeki yüksek plato sahaları geçmişte çok fazla nüfus barındıran sahalardır. Özellikle hayvancılık ekonomisinin hâkim olduğu dönemlerde büyük bir nüfus kitlesinin yaşama sahası olan yüksek platoların, nüfus yoğunluğu günümüzde en alt düzeydedir. Temel ekonomik faaliyet hayvancılıktır. Daimi nüfus oldukça azalmıştır. Daimi yerleşmelerin yerini kom, ağıl gibi geçici yerleşmeler almaya başlamıştır. Ormandan faydalanmanın da azalması ile birlikte, küçükbaş hayvan sayısında da azalma meydana gelmiştir. Buna 1980'li yıllarda başlayan ve 1990'lı yıllarda köy ve köy altı yerleşmelerinin güvenlik nedeniyle boşaltılması, ekonomik faaliyetlerin daralması, nüfusun yüksek plato sahalarını terk etmesine ve göç etmesine neden olmuştur. Nüfus miktarı giderek azalan bu köyler için yapılabilecek en doğru uygulama, köylüleri besi hayvancılığına teşvik etmektir. Çünkü bu kültürü iyi bilen nüfus, bu yeni tarz hayvancılığı benimseyebilecek alt yapıya sahiptir. Maden dağları yöresi eskiden beri meyvecilik ve özellikle kıl keçisi yetiştiriciliğine dayalı ekonomik faaliyetini yukarıda saydığımız olumsuz nedenlerden dolayı kaybetmeye yüz tutmuştur. Yine de bu alanda yer alan 15 köyde hayvancılık ön plandadır.

Orta kesimdeki Ergani ve Bereketli depresyonlarında yer alan 58 yerleşim biriminde hâkim ekonomik faaliyet tipi bitkisel üretimdir. Buğday en fazla ekilen tarım ürünüdür. Kuru tarımın yanında bağcılık ve endüstri bitkileri yetiştiriciliği de gelişmiştir. Bu köylerin gelirlerinin daha iyi olması, nüfuslarının da daha fazla olmasına sebep olmuştur. Özellikle üzüm ve pamuk satışından fazlaca gelir elde edilmektedir. Sebze ve meyve üreticiliği de havza tabanlarında ve vadi boylarında sulamanın yapıldığı alanlarda artmaktadır.

Güney kesimlerde yer alan Karacadağ bazalt platosu üzerinde ise geniş meraların varlığına bağlı olarak küçükbaş hayvancılık yaygındır. Son yıllarda önemle üzerinde durulan devlet ve Avrupa Birliği

destekli hayvancılık projeleri ile hayvancılık gelişmiştir. Kuru tarım da bu alanlarda önemlidir ama hayvancılık kadar ekonomik değildir. Bilindiği gibi Osmanlı döneminden bu yana bu alanlar, kışlak alanı olarak kullanılmaktadır. Sahip olunan geniş meralar, ekip-biçme faaliyetinin yaygınlaşması ve bu alanlara 1950'li yıllardan sonra başlayan göçler sonucunda nüfusun yerleşmesi ile mera alanları, yerleşme ve tarım faaliyetleri alanlarına dönüştürülmüştür. Bundan dolayı göçebe aşiretlerin kışlak sahası olarak kullandığı mera alanlarının, yaylacılık faaliyeti için kullanımı azalmıştır.

KAYNAKÇA

Çağlıyan, A. Durmuş E. (2010). Diyarbakır Havzası ve Yakın Çevresinde Küçükbaş Hayvancılık, *F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (2): 29-56. Elazığ.

Dinler, Z. (2001). *Bölgesel İktisat*, Ekin Kitabevi, Bursa.

Doğanay, H. (1997). *Türkiye Beşeri coğrafyası.* Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları No: 2982, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 877, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Durmuş, E. (2009). Ergani ilçesi Coğrafyası, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi). Elazığ.

Geray, C. (1975). Türkiye'de Kırsal Yerleşme Düzeni ve Köy-Kent Yaklaşımı, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C:30, S:1, 45-66.

Gümüşçü, O. (2007). The Concept of Village Boundary in Turkey from the Ottoman Times to the Present, *Archivum Ottomanicum***,** Sayı: 24, s. 37-60.

Günal, N. (1993). Marmara ve Ege Bölgelerinde Kır Yerleşmelerinin Yükselti Kademelerine Göre Dağılışı, *Türk Coğrafya Dergisi,* 28: 143-154. İstanbul.

İzbırak, R. (1984). *Türkiye*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Özçağlar, A. (2006) *Coğrafyaya Giriş*, Hilmi Usta Matbaacılık, Ankara.

Tanoğlu, A. (1966). *Nüfus ve Yerleşme*. İst. Üniv. Yay. No:1183, İstanbul.

Taş, B. (2017) Türkiye'de Coğrafi Bakış Açısıyla Köy Kavramı, TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu 13-14 Ekim 2016 /*13-14 October 2016,* Ankara

Tolun-Denker, B. (1977). *Yerleşme Coğrafyası-Kır Yerleşmeleri,* İst.Üniv.Yay. No:2275, Coğr. Enst. Yay. No:93, İstanbul.

Tunçdilek, T. (1978). *Türkiye'nin Kır Potansiyeli ve Sorunları*, İst.Üniv. Yay. No:2364, Coğr. Enst. Yay. No:96, İstanbul.

Tümertekin, E. ve Özgüç, N. (1998). *Beşeri Coğrafya, İnsan-Kültür-Mekân*, Çantay Kitabevi, İstanbul.

Yiğit, A. (2002). *Güneydoğu Toroslar'ın Yöresel Etüdü* F.Ü Sos. Bil. Derg. 12 (1): 47–77, Elazığ.